

Mål & Mæle • 1

1. årgang 1974

Om hvad man kan bruge ordet *ikke* til

Ordet *ikke* er ikke bare et uskyldigt lille ord. Det røber hvad folk anser hinanden og sig selv for, og det kan på snedigste vis bruges af den beskedne pralhals eller af den der spiller ha-kan-du-redde-dig-ud-af-den-situation.

SIDE 5

Snapstinget

er ikke hvad man skulle tro – sprogligt i al fald. Hvad dette mærkelige ord kommer af og hvordan det hænger sammen med de gamle landsting og dengang fandens fødselsdag faldt på en anden tid af året, kan man læse om i artiklen Snip, snap, snude.

SIDE 28

Når det offentlige henvender sig til folket

Hvorfor er skrivelser fra det offentlige så ubegribelige for dem der skal læse dem? Hvorfor er det så svært at skrive anderledes? Hvilke problemer får vi hvis det lykkes at lave om på det offentlige skriftsprog?

SIDE 14

Sådan taler den yngste generation

Hånden på hjertet: hvordan har De det med Deres *a'er*? Kan De udtale forskel på *kaos* og *kærres*? Læs i artiklen om det også gælder Dem når det siges at »Aldrig har man talt mere sjusket, usøigneret og plat, end de unge gør nu om dage«.

SIDE 24

Brevkasse om
Sprogligheder .. 2

Læg ikke alt
til side 5

Når sproget peger
på sig selv 11

Du skal ikke tro,
du skal vide 12

Når det offentlige
henvender sig
til folket 14

Sådan taler den
yngste generation 24

Snip, Snap, Snude 28

Det Talesprog, som er fælles for et Folk, kalder vi dets Maal eller Mæle, med den forskel, at det første Ord især gaar paa det almindelige, det sidste paa det særegne.

Vilh. Andersen

SPROGLIGHEDER

? Kære Ole. Hedder det i køkkenet eller på køkkenet? Jeg blev ret overrasket da jeg flyttede på kollegium over at man her siger at man er ude på køkkenet. Det er dog det almindeligste at sige i køkkenet.

Uffe Petersen
vær. 913
Egmont Kollegiet

! Kære Uffe. Forskellen på i og på er normalt at man har noget omkring sig når man siger i, mens man kun har noget under sig når man er på, fx i gaden med høje huse omkring, men på landevejen hvor der kun er flade marker. Således er det rigtigt at sige: i værelset, i stuen, i køkkenet og i badeværelset.

Imidlertid kan på bruges i andre forbindelser end de rent stedlige: på skole, på hotel, på hospital, på kontor. Det drejer sig her om nogle anstalter og hvis de står i nøgen form, dvs. uden en eller et foran og uden endelsen -en eller -et, så betegner udtrykket det at foretage sig det som disse anstalter er indrettet til: give og få undervisning, bo på betalt værelse, ligge og blive kureret, lave skrivarbejde.

på i forbindelse med disse anstalter i bestemt form, angiver så både den stedslige og den ikke-stedslige betydning: hun var på kontoret betyder altså hun var på det og det sted ifærd med at lave skrivarbejde. Vi ser at hvis der er særlige rum på anstalterne, så bruger man

også på med den samme dobbelte betydning: man er på stue 6 på et hospital, mens man er i stuen i et privat hjem, men er på værelse 12 på et hotel, mens man er hjemme i sit eget værelse. (Reglen gælder dog ikke uden undtagelser for alle anstalter og alle rum. På universitetet kan man være på biblioteket eller på laboratoriet, men man kan ikke være på auditoriet.)

Svaret bliver altså at et kollegium også er en anstalt, og så længe man gør hvad anstalten er indrettet til, nemlig at læse, at spise eller at sove, så er man på værelset eller på køkkenet. Men når man ikke længere gør hvad anstalten er indrettet til, så er man i billardværelset eller i fjernsynsstuen.

O.T.

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Erik Hansen og Ole Tøgeby. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til ARENA, Forfatternes forlag, Gule Hus, Taarupgaard 8831 Løgstrup og mærk det SPROGLIGHEDER

? Er der nogen forskel i betydningen mellem en årsagssætning med da og en med fordi? Med andre ord: betyder jeg bliver hjemme, da jeg er forkølet det samme som jeg bliver hjemme fordi jeg er forkølet?

Steen Haraldsen,
Vinkelvej 282,
Vedbæk

! Nej, de to sætninger betyder ikke helt det samme. Man kan fx se det af at kun den med fordi kan bruges som svar på spørgsmålet »hvorfor bliver du hjemme?«. »Jeg bliver hjemme fordi jeg er forkølet« er et naturligt svar, »jeg bliver hjemme da jeg er forkølet« lyder underligt eller forkert.

Det hænger sammen med at man i sætninger med da fortæller den man taler med to nye ting. For det første at »jeg bliver hjemme«, for det andet at grunden er at »jeg er forkølet«. I sætninger med fordi fortæller jeg kun én ny ting; jeg går ud fra at den anden i forvejen ved at jeg bliver hjemme, det eneste nye han får at vide er grunden. Derfor kan man springe det over som den anden ved allerede: »hvorfor bliver du hjemme?« »... fordi jeg er forkølet«. Man kan ikke svare »... da jeg er forkølet«.

Vi kan også se det på en anden måde. Jeg kan skrive på en seddel til min søns lærer: »Anders var fraværende i går fordi han var forkølet«. Læreren ved jo i forvejen at drengen ikke var i skole, men han har krav på at vide årsagen. Men hvis situationen er den at drengen på grund af sit fravær er gået glip af et eller andet og jeg

derfor skriver til inspektøren, så er det nok mere naturligt at skrive: »Anders var fraværende i går, da han var forkolet« – for jeg regner ikke med at selve inspektøren har konstateret at min søn ikke var i skole.

Forskellen mellem de to slags årsagssætninger kommer også frem når der er nægtelser i nærheden: »jeg går på værtshus, da vi får besøg af min svigermor«, »jeg går ikke på værtshus, da vi får besøg af min svigermor«. I det første eksempel går jeg på værtshus, i det andet ikke. Men sammenligner vi »jeg går på værtshus fordi vi får besøg af min svigermor« og »jeg går ikke på værtshus fordi vi får besøg af min svigermor«, så fortæller begge sætninger at jeg går på værtshus. Forskellen er at den første siger at årsagen er svigermors besøg, den anden at det ikke er det der er grunden.

Dette var forskellen mellem *fordi* og *da* i årsagssætninger. Men det er vigtigt at få med at »i mindre omhyggeligt sprog«, som ordbøgerne siger, bruges *fordi* tit på samme måde som *da*. *Han gik ikke fordi han havde travlt* kan altså betyde to forskellige ting, ikke?

E. H.

? En ping, hvad er det for en, og hvad kommer ordet af?

! Det ser ud til at det er et særligt københavnsk ord, i al fald skal man ikke langt væk fra hovedstaden før folk slet ikke forstår det. Det er sikkert heller ikke ret gammelt, for det er først

på det allersidste det er kommet med i ordbøgerne.

En ping kan betyde en »lille sød person« og bruges vistnok kun om børn, og kun i forbindelsen en lille ping: »der står en lille ping udenfor og vil tale med dig«.

Men dernæst, og det er det vigtigste, kan en ping være en person som spiller en fremtrædende rolle i forbindelse med det man nu taler om. Man kan fx tale om at Jensen hører til pingerne i den lokale idrætsforening, eller at Anker Jørgensen er en af Socialdemokratiets pinger. Man taler om *kulturpinge*, om *forretningspinge* og *pressepinger* osv. Og siger man bare pinger uden at henhøre det til noget bestemt, så betyder det »kendte folk«, folk der har gjort sig bemærket over for offentligheden: »det er et sted hvor der altid kommer mange pinger«. Altså næsten det samme som det svenske ord *kändis*.

Ordet er ikke rigtig alvorligt. Det antyder en vis gemytlig skepsis over for de folk man taler om – men det er absolut ikke ondskabsfuldt eller alvorligt kritisk i sig selv.

Se, det var betydningen i hovedtræk. Men hvad kommer det af? Der findes forskellige teorier om det, men ingen ved noget rigtig endnu. Hvis nogle af læserne kan bidrage med oplysninger der fører til opklaring af sagen, så bliver vi glade og aflægger rapport i M & M. Skriv til os!

E. H.

? Kære Mål & Måle. Forleden dag var jeg inde i en radioforretning for at se på et fjernsyn. Forhandleren viste mig forskellige mærker og om et Color Electronic super 23 (8030 kr.) sagde han: »Jeg må indrømme at det er det bedste fjernsyn vi har på markedet i dag.« Kan man sige det? Jeg følte i hvert fald at der var noget underligt ved det, og at jeg på en eller anden måde blev taget i skægget.

Jens Lund,
Hegnsvang 12,
Gentofte

! Kære Jens Lund: Han indrømmede at Color Electronic super 23 var det bedste fjernsyn betyder: han havde benægtet eller skjult at dette fjernsyn var det bedste, men andre havde fremført argumenter for det, og så gav han dem ret.

Hvis nu der ikke var nogen der havde fremført argumenter, så ville det være lige så mærkeligt at sige han indrømmede, som det er at sige hun hørte ham komme hvis han ikke kom. Men eksemplet overfor er mere spidsfindigt. Det skyldes at jeg må indrømme er et performativ. PERFORMATIVER er 1. person nutid af visse udsagnsord, fx: jeg lover hermed at..., jeg påbyder dig hermed at..., jeg advarer dig (hermed) mod at... Mens andre sætninger henviser til ting og forhold i omverdenen, så henviser performativer til sig selv. Jeg står og maler henviser til noget som enhver kan se, høre, føle og derved kontrollere sandheden af. Jeg kan også male uden at jeg siger

at jeg gør det. Men det at sige: *jeg lover hermed at...* det henviser kun til det at sige: *jeg lover hermed at...* Hvis man hører sætningen kan den altså ikke være usand. Man kan ikke have et replikskifte som dette:

– Jeg lover hermed at komme i morgen.

– Nej, det er ikke sandt, du lover ikke spor.

Man kan heller ikke love uden at man siger at man gør det.

Det samme gælder *jeg må indrømme...* Ved ganske simpelt at sige disse ord, har forhandleren indrømmet at det er det bedste fjernsyn på markedet. Det er ikke til at benægte.

Så det ER en underlig situation du har været ude for. Forhandleren har sagt noget som ikke kan benægtes, men på grund af betydningen af ordet *indrømme* forudsætter denne sætning at du har været helt vild efter at købe et Color Electronic 23, og har fremført en masse gode argumenter for at det er det bedste fjernsyn på markedet. I betragtning af prisen har det sikkert også lige præcis været det forhandleren ønskede. Læg til sidst mærke til at det er ligegyldigt om forhandleren havde sagt *jeg må indrømme...* eller *jeg vil ikke indrømme...*, han havde taget dig lige meget i skæget for det. Købte du for resten fjernsynet?

O. T.

? Til redaktionen. Jeg har hørt at I vil lave et sprog-tidsskrift. Det er en god idé, og jeg vil straks spørge jer: hvad kommer udtrykket at kro sig af?

Venlig hilsen

K. E. Hermann

Arena, Forfatternes Forlag

Gule Hus, Taarupgaard

8831 Løgstrup.

! Kære Hermann. At *kro sig* bruges sædvanligvis i betydningen »at være vigtig«, »at være selvtilfreds«. Ifølge Ordbog over det Danske Sprog bind XI er denne betydning overført. Oprindeligt betyder udtrykket »at opspile kroen«, »at vise sin fyldte kro« og bruges om fugle der har en *kro*, en pose på spiserøret hvor maden gemmes.

Fuglene har åbenbart været gode til at beskrive folk der var lidt for tilfredse med sig selv; den der *kror sig* vil sikkert også *bryste sig*, *være oppustet*, *have højtflyvende planer*, *være en hanekylling* og *være næbbet*.

Kro har altså ikke noget med *en krog* at gøre, selvom tanken er nærliggende. Derimod er ordet beslægtet med *kræve*, som er »det klædningsstykke som omgiver halsen«, og med *kværke*, som er »at gribe om struben«.

Ifølge Dansk Etymologisk Ordbog stammer de tre beslægtede ord alle fra ældre former der er beslægtet med det græske *bronkhos* »strube«, som vi har i *bronkitis*, og med det latinske *gurgulio* »strube« som vi (vistnok) har i *at gurgle*.

Der er endelig også mulighed for at det danske ord

kro, »gæstgiveri« stammer fra den samme form, og at betydningen oprindeligt har været »trangt hul«, »hytte«.

At *kro sig* og *at være på kro*, *at gurgle* og *at have bronkitis* kommer altså, hvis man går nogle tusind år tilbage, af et og samme ord.

O.T.

Denne gang har redaktionen måttet lave de fleste af spørgsmålene selv. Men fra næste nummer regner vi med hjælp fra læserne.

Om hvad man kan bruge ordet **ikke** til

En elev der gerne vil genere sin lærer, kommer ind til eksamensbordet, trækker sit spørgsmål, læser det, og udbryder så højt at også censor kan høre det: *Den opgave har vi ikke aftalt at jeg skulle have.* Nu sidder læreren i en situation som kan være svær at komme ud af. På den anden side kan eleven ikke hænges op på noget. Han benægter jo netop at læreren og han selv har snydt. Hvordan kan det nu gå til?

For at svare på det, må jeg begynde i en lidt anden ende. Man bruger ordet *ikke* til at sige det modsatte med. To sætninger kan imidlertid være modsatte på to forskellige måder. De kan være KONTRADIKTORISKE, som fx *117 er et lige tal: 117 er et ulige tal*. Hvis den ene er falsk, er den anden sand. De kan også være KONTRÆRE, som fx: *figuren er en cirkel: figuren er en firkant*. Her gælder det at mindst én af dem er falsk, evt. begge to. Hvis man føjer en nægtelse til en sætning, får man den kontradiktoriske modsætning til den oprindelige: *figuren er ikke en firkant: figuren er en firkant*. Hvis den første er falsk, er den anden sand.

Skakbræt og farvebillede

Nu findes der visse områder i vores sproglige verden der er ligesom et skakbræt, enten er et felt hvidt, eller også er

det sort, der er ingen tredje mulighed. Enten er et voksent menneske mand eller kvinde, enten død eller levende. I disse skakbrætområder giver det samme information at bruge benægtende sætninger som at bruge bekræftende. Det er lige så godt at sige: *Poul Hartling er ikke en kvinde*, som at sige: *Poul Hartling er en mand*.

Men der er også andre områder i vores sproglige univers, nemlig dem der er ligesom farvebilleder; enten er en plet rød, eller blå, eller grøn, eller gul, eller orange, eller turkis . . . Der er mangfoldige muligheder. Her giver det ikke nær den samme information at bruge benægtende sætninger som at bruge bekræftende. Det er ikke lige så præcist at sige: *Per Hækkerup er ikke svensker*, som at sige: *Per Hækkerup er dansker*, for der er jo mange folkeslag som ikke er svenskere.

VERDENS MENNESKER

Det er altså ikke særlig informativt at bruge benægtende sætninger på farvebilled-områderne. Men hvorfor bruger vi så nægtelserne?

Vi kan også se det på en anden måde. Hver gang vi fremsætter en sand bekræftende sætning på farvebilled-området, så ville vi kunne fremsætte 117 sande benægtende påstande om det samme: Hvis det nu er sandt at:

Poul Hartling er statsminister i Danmark

så vil man også kunne fremsætte følgende sande benægtende påstande:

Poul Hartling er ikke statsminister på Malta

Poul Hartling er ikke statsminister i USA

Poul Hartling er ikke statsminister på Bornholm alene

Poul Hartling er ikke finansminister i Danmark

Poul Hartling er ikke udenrigsminister i Danmark

Poul Hartling er ikke forsvarsminister i Danmark

Poul Hartling er ikke bybud for Skive Folkeblad

Poul Hartling er ikke diplomat i USA med intime forbindelser til fru Nixon

Poul Hartling er ikke statsminister for en kommunistisk-kristelig folkeparti-konkordansregering i Danmark

osv. til 117

Hvorfor synes alle disse sætninger at være mere usandsynlige end fx:

Poul Hartling er ikke statsminister for en flertalsregering

Hvordan vælger man blandt alle disse muligheder?

I spørgsmål der begynder med et *hv*-ord kan vi se at det virkelig er et problem med de 117 mulige sande benægtende sætninger. Her er verden nemlig principielt et farvebillede, hvor det eneste man ikke kender er farven. Derfor kan man ikke rigtig bruge *ikke* i *hv*-spørgsmål:

hvad er Poul Hartling ikke?

hvem er Hækkerup ikke blevet bestukket af?

Hvis verden på en eller anden måde er gjort mindre kulørt og mere som et skakbræt, så går det betydelig lettere med benægtede *hv*-spørgsmål:

hvem af jer (4 personer) vil ikke have suppe?

Eller hvis man i en samtale ikke har hørt hvad det er Poul Hartling ikke er, så kan man spørge:

hvad er Poul Hartling ikke?

Men i dette tilfælde vil det være lige så naturligt at bruge en sætning af typen:

hvad er det Poul Hartling ikke er og så er *hv*-spørgsmålet ikke benægtet. Endelig kan man godt have *ikke* i retoriske *hv*-spørgsmål:

hvad har Poul Hartling ikke sagt af sludder!

Men her er der slet ikke noget muligt svar, det er et skakbræt med kun sorte felter. Det er slet ikke noget spørgsmål. I ja/nej-spørgsmål er vi principielt på et rent skakbrætområde, og derfor kan man godt benægte dem:

kommer Poul Hartling ikke hos fru Nixon?

er Per Hækkerup ikke bestukket af KGB?

Regler og undtagelser

Jeg har stillet to spørgsmål op: hvorfor bruger man overhovedet nægtelser, og hvordan vælger man blandt de 117 sande benægtede påstande som svarer til hver enkelt sand sætning? Disse spørgsmål kan logikken og grammatikken ikke svare på, for det drejer sig ikke om hvordan man laver korrekte sætninger og slutninger, men om hvordan man opfører sig over for andre i bestemte situationer; det drejer sig om hvad folk anser sig selv for, hvad de anser andre for, og hvad de tror andre anser dem selv for. Om det kan man opstille følgende regel:

afsenderen bruger *ikke* når hun mener at modtageren tror, mener, har sagt, vil sige eller vil gøre, – det der benægtes.

Man vil kun forklare:

Hækkerup er ikke bestukket af KGB til at være modstander af EF

til nogen der tror det. Og hvis man ikke støder på nogen der tror det, så har man ingen grund til at fyre sætningen af.

Vi kan se at reglen også gælder benægtende ja/nej-spørgsmål. Dem bruger man jo netop når man vil have modtageren til at sige *jo*:

– Kommer Poul Hartling ikke hos fru Nixon?

– Jo, da.

Vil man gerne have benægtet svar, siger man *vel*:

– Er Hækkerup vel mod EF?

– Nej, da.

Det er rester af sådanne ledende spørgsmål man finder når folk siger *ikke* eller *vel* efter hver anden sætning, ikke. Det er noget man tit støder på, ikke. I samtaler, ikke. Og det er ikke til at overhøre, vel. Det kan også være længere, ikke sandt. Så hedder det *ikke sandt*, ikke. Det bruges ofte i situationer hvor folk har brug for lidt selvtillid, ikke. Men de venter ikke på svaret, vel. Den der tier, samtykker, ikke.

Hvis man ikke overholder reglen om brug af *ikke*, går samtalen uvægerlig galt. Prøv fx ved den første den bedste lejlighed at sige til en person der ikke er sur:

– du er ikke sur i dag.

Samtalen kan næsten kun fortsætte, hvis den anden bliver sur.

Reglen om brug af *ikke* giver altså svaret på de to opstillede spørgsmål. Men hvornår kan man som afsender mene at modtageren tror, mener, har sagt, vil sige, vil gøre – det modsatte? Amerikansen Wason har lavet et forsøg der belyser dette. Her er der nogle elefanter i hvidt og sort.

Se på figuren og prøv at fuldende de følgende påstande så de bliver sande:

- (1) elefant nr. 5 er
- (2) elefant nr. 5 er ikke
- (3) elefant nr. 4 er
- (4) elefant nr. 4 er ikke

HANS HERTELS, Sven Møller Kristensens og Hanne Marie Svendsens debatniveau i replikken til mig (4.6.) frister i den grad til svar at jeg ikke nære mig for et par bemærkninger.

Jeg har ikke beskyldt de fire superlitterater for nogen »sammensværgelse«. Heller ikke for »manipulation« med Kunstfondens litterære tre-mandsudvalg. Heller ikke for »pression« — det var kulturminister Niels Matthiasen jeg

De tre replikskrivere mener det er afgørende at få sagen debatteret inden den forestående ændring af kunstfondloven. Derfor vil de nødig have mig til at forplumre diskussionen og ønsker at fastslå, at Age Hansen-sagen »drejer sig ... om de principielle problemer der rejser sig, når to grupper af sagkyndige vurderer så forskelligt som i tilfældet Age Hansen«.

Bemærkningen er en foræring for de penge. Man mener der opstår »principielle problemer« af største betydning for offentlighed og folketing fordi de selv (den ene

Wason bad en række forsøgspersoner gøre dette og fandt at gennemsnits-tiden for svarene var: (1): 1,60 sek., (2): 1,96 sek., (3): 1,93 sek., (4): 2,53 sek. (Man kan læse mere om hans forsøg i artiklen: *The Context of Plausible Denial* (1965). Den står bl.a. i Oldfield & Marshall: *Language* (1968) Penguin.) Ved dette forsøg fandt han bevis for denne regel:

Hvis man har en regelmæssighed og en undtagelse herfra, så er det mere naturligt at benægte at undtagelsen er regelmæssig, end at benægte at et regelmæssigt tilfælde er en undtagelse.

Det er altså mere naturligt at sige: *hvalen er ikke en fisk*, end at sige: *silden er ikke et pattedyr*; naturligere at sige: *undervisningsministeren er ikke en mand*, end: *statsministeren er ikke en kvinde*, så længe de fleste ministre er mænd.

Prøv at se på tre af de principper jeg har omtalt ovenfor: benægtende sætninger er ofte upræcise, er ofte valgt blandt 117 mulige sande påstande, og bruges kun hvis afsenderen mener at modtageren

mener det modsatte. Hvis man tager dem som en helhed kan man se at benægtende sætninger må give et meget godt billede af hvad afsenderen anser modtageren for, af meddelelsens adressat. Lad os nu se på nogle autentiske eksempler:

△
Når Blædel indleder med at fortælle hvad han ikke har gjort, så er det fordi han skriver for folk der har læst de fire litterater beskyldt ham for at beskyldt dem for dette og hint.

▷
Når Helga Mach bl.a. sagde at det ikke synes at være undervurderet at skrive børnebøger i Tjekkoslovakiet, så er det jo fordi hun mener at hendes tilhørere mener at det synes at være det — selvfølgelig fordi det er en regel at det er det i andre lande.

Den der har gjort sig klart at adressaten ligger gemt i nægtelsen, kan benytte sig af det på snildeste vis. Det kan fx være den beskedne pralhals:

Drengen og krigen

AF TONI LIVERSAGE

I ET FOREDRAG om tjekko-slovakisk børnelitteratur holdt sidste år på den internationale børnebogs-konference på Hindsgavl sagde foredragsholderen Helga Mach bl.a.: »Næsten alle børnebogsforfattere skriver også bøger for voksne, eller med andre ord — det synes ikke at være nedvurderet at skrive børnebøger, og derfor er der heller ikke nogen barrierer mellem det, der skrives for børn og hele den nationale litteratur«.

Nu er tjekkisk og slovakisk børnelitteratur jo ikke særlig kendt herhjemme; foruden nogle billedbøger for mindre børn, er der — så vidt jeg ved — kun oversat to bøger for større børn til dansk, begge skrevet af Klara Jarunkova (»Den ensomme Ulvs bror« og »Hvem er jeg?«), men hertil kommer altså endnu en bog — »Leve republikken« af Jan Prochazka, en bog der i øvrigt ret præcist illustrerer ovenstående citat.

Jan Prochazka, der er født i 1929, var oprindelig uddannet som agronom og har i sine bøger for voksne især beskæftiget sig med landsbyens problemer. Efter januar 1968 uddviede han sin skribentvirksomhed betragteligt, men blev i 1969 stemplet som en af de forfattere, hvis litteratur ikke fulgte den korrekte linje; han døde i 1971.

»Leve republikken« foregår også i et landsbymiljø — under anden verdenskrig; bogen ud-

høj grad en bog om et barns placering i voksenverdenen, om hans plads i hækkeordenen indenfor familien og blandt de andre børn, og om hans families placering i bunden — eller næsten i bunden — af landsbyhierarkiet.

Olin er en lille sejg rod, der af omstændighederne — faderens tæv og de andre drenges følger — må fægte sig igennem, som han bedst kan, men selv er han nu heller ikke bleg for at lade sine aggressioner gå ud over dem, der er svagere end ham. Der er i det hele taget ikke megen solidaritet børn imellem i denne bog, hvad der især kommer op til overfladen, da børnene fra landsbyen bliver sendt ud i skoven med køer og heste for at skjule dyrene for de fremmede soldater; Olin skal passe familiens eneste hest, den store lysebrune hoppe Julina med silkelæberne.

Nu er børn og dyr jo et yndet emne indenfor børnelitteraturen, et emne, der kan knuses mangen en sentimental tåre over, men her synes jeg balancen holdes; Olin har virkelig et særligt nært forhold til dyr — sikkert fordi han savner varmere menneskelige kontakter. Foruden Julina kan han dog også regne med den gamle outsider Vitlich, der økonomisk er gået helt i hundene, fordi de mere velbærgede af landsbyens beboere i sin tid ikke var sene til at sætte hans hus til tvangsauktion, da det kneb for ham.

Og dette forhold fører frem til bogens temmelig stærke slut-

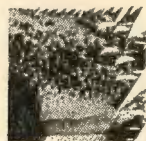

Illustration 1

uden Julina og til m...
nødt til at giv
omgang in...
forlanger fa...

nien rundt med den daværende tronfølger og blev beta-
intelligens og charme. I mange år har ambassadøren sidd-
udeposter. Nu glæder han sig over at komme hjem til D

Lejligheder har greve
iv Knuth-Winterfeldt
Trudi truffet dronning
rethe og prins Henrik.

RHINEN ligger der og reflek-
terer nok så frækt de krap-
pe solglimt ind gennem na-
boens vinduer, ganske uden re-
spekt for, at dér er de på frem-
med territorium. Der bliver nu
sikkert ingen diplomatiske indsi-
gelser af den grund, for naboen,
vor mand i Bonn, ambassadør,
greve Kield Gustav Knuth-Win-
terfeldt, er et overmåde fredeligt
gemyt, som vist ganske udiploma-
tisk, har overordentligt let til
smilet.

Fra en væg i ambassadørens
dansk-møblerede kontor sender
Bertel Thorvaldsen et vemodigt
kunstnersmil langt ad led. Men
greve Knuth-Winterfeldt skynder
sig at bedyre, at maleriet af vor
store billedhugger ikke hænger
der som en sentimental tribut til
hans pure ungdoms tabte tid.
Dengang, han selv nærede en
drøm om at blive billedhugger: —
Nej, nej, det er bare et smukt ma-
leri, og søl Dem overbevist om, at
intet af det, jeg lavede som gan-
ske ung, på nogen måde er egnet
til at erstatte noget af Thorvald-
sens.

Om nogen tid overtager greve
Knuth-Winterfeldt stillingen som

som ambassadør
Den daværende
grethe var med i
ruten fra Køben-
geles sammen me
gareth fra Sves
Astrid fra Norge
dinaviske ambass
hed til at følge p
arrangementerne
Allerede dengang
dybt indtryk p
prinsesse Margre
til trods, interess
det, hun så. Jeg
besøgte det da
hjem i Solvang,
meget stor vægt
hver eneste af t
gjorde det på er
personlig måde.
var det også den
sesse Margrethe,
når de tre prinse
sig. Også det k
på en måde, der
indtryk på mig.
lade være at beu
mennesskelighed
hendes sans for
detaljer. Siden
dronning Margre
ligheder, både n

Eller det kan være den der spiller ha-kan-
du-redde-dig-ud-af-den-situation, som fx
eleven der siger: *Den opgave har vi ikke
aftalt jeg skulle have.* Fidusen er jo, at
man ved disse benægtende sætninger kan
få sagt en hel masse uden at sige det,
nemlig om hvad modtageren mener. Der
er jo ingen der i sin vildeste fantasi havde
forestillet sig at Knuth-Winterfeldt som
billedhugger ville kunne erstatte Thor-
valdsen. Men når han nu finder lejlighed

til at benægte det, så tegner han et billede
af os som nogen der mener det, og vi bli-
ver næsten forpligtet til at gå ind for at
Knuth-Winterfeldt kunne erstatte Thor-
valdsen. Og elevens adressat er jo en der
har aftalt med ham hvilken opgave han
ville få.

Ole Togeby

Ole Togeby, f. 1947,
adjunkt i dansk sprog
ved Københavns Universitet

Når sproget peger på sig selv

Sproget er et konventionelt kommunikationsmiddel, et sæt af sociale tegn. Tegn eller symboler er især karakteristiske ved at være REPRÆSENTATIVE, ved at pege ud over sig selv. I litteraturen betyder en rose fx ofte kærlighed; den står FOR noget. Op på samme måde med alle sprogets ord, lydforbindelsen *hæsd* eller bogstavforbindelsen *hest* viser ud over lydene og bogstaverne til forestillingen om en hest. Men ordet *hest* er jo ingen hest.

Når man bruger sproget hører man ikke lyde men betydning, ligesom man heller ikke ser de enkelte bogstaver (det kræver en særlig opmærksomhedsindstilling at få øje på dem, jf. korrektur).

Sproget er et MIDDEL, og det er sprogets natur at det vil overses, som sprogforfatteren Louis Hjelmslev udtrykker det.

Når det sker at selve sprogmaterialet, ordmaterialet kommer i fokus, i opmærksomhedens centralfelt, så kan sproget ikke virke; der indtræder forstyrrelser, kommunikationsstøj.

At opmærksomheden således drages fra indholdet af det sagte til selve det sagte (og evt. til den der siger det), sker når en given sprogform afviger fra det situationsforventede: dialektal udtale i rigssprogssam-

menhæng, såkaldte sprogfejl i et miljø der bestræber sig på at undgå dem, talefejl osv. osv.

Der findes imidlertid sprogbrugstyper hvor man netop lægger vægt på at lade sproget pege på sig selv, nemlig i sprogvidenskab og i sprogkunst (skønlitteratur). Det kan være meget forskelligt hvor sprogbevidst og sprogfokuseret skønlitteratur er; tekster af Henrik Pontoppidan og Anders Bodelsen er det fx i mindre grad end tekster af J. P. Jacobsen og Per Højholt.

For dagligsproget er denne »sprogpåkaldelse« som sagt fremmed. I løbet af sprogets ændring gennem tiden opstår der undertiden HOMO-NYMER, dvs. ord med samme udtryk og forskellig betydning (fx *kron* i botanisk og økonomisk betydning). De er principielt sprogforstyrrende – selv om de ofte kun optræder i helt forskellige sammenhænge – og sproghistorien viser mange eksempler på at de trykkes ud af sproget.

Dog er der i dagligsproget visse sprogbrugstyper med højt sprogligt bevidsthedsniveau, med fokus på sproget, fx humor. Og især ordspillende børn, der ikke tager sproget mere alvorligt end at de tør lege med det, træffer man dem ofte hos.

Storm P. var mester i dem, og hos en komiker som Jesper Klein optager de en stor del af repertoire.

Reklamen har i lang tid været opmærksom på det sproglige udtryk, og mange sprogeksp eksperimenter løb før af stablen i reklamesproget end fx i den konkrete poesi. Begge steder arbejdede man med de niveauer i sproget der normalt er i opmærksomhedens marginalfelt. Fx bogstaverne som man farvede, stillede på hovedet osv. Men også på de niveauer hvor det er mere traditionelt at skabe fornyelse:

- (1) Ceres Pilsner – værtens bedste øl.
- (2) Spring ud i det – anskaft Dem en swimmingpool.
- (3) Hæng TUGON op – så er fluerne på den.
- (4) Frellsen Kaffe – svaret på Deres kaffebønner.
- (5) Stanggo' København (skilt med billede af en ispind).

I (1) spilles der på at *verden* og *værten* i talesproget er homonymer (der findes flere i tale end i skrift, jf. fx *hver*, *vær*, *vejr*). Tilsvarende i (4).

I de andre sker det sproglige vælt på den måde at en stående vending, et overført udtryk pludselig også kan opfattes bogstaveligt; der pustes nyt liv i sprogets døde

billeder. *At være på den* betyder at have problemer, *at springe ud i noget* betyder at tage skridtet, *stang- i stanggo'* er et forstærkende element. Men her optræder disse kendte udtryk i en sammenhæng der gør dem tvetydige, hvor to betydningsplaner støder sammen.

I et glimt peger sproget på sig selv, og en sådan materiale-synsvinkel er kommunikationsforstyrrende. Der sker en sproglig overspringsbevægelse, en knasen

i maskineriet som på den ene side kan være sjov, på den anden side ubehagelig. Det påtrænger sig bevidstheden, og denne mekanisme, denne lille irritation bruger reklamesproget til sit vigtigste mål, at fange opmærksomheden.

Lars Henriksen

Lars Henriksen, f. 1945,
Undervisningsassistent i
dansk sprog
ved Københavns Universitet.

Du skal ikke tro, du skal vide

Engang mens jeg gik i anden klasse var jeg ordensduks, som det hed dengang. Det var et meget ansvarsfuldt hverv, hvad der bl. a. fremgik af at man skulle blive oppe i frikvarterne for ret at kunne påse at alt var forskriftsmæssigt lagt til rette til den følgende time.

I spisefrikvarteret havde ordensduksen dog tilladelse til at forlade klasseværelset forudsat at alt var i orden. I mit klasseværelse, der lå lidt specielt for den herskende vindretning, var det duksens pligt at sørge for at alle vinduer var lukkede. Det havde

jeg også sørget for den dag jeg nu vil fortælle om. Ikke desto mindre viste det sig da vi kom op til timen at der stod et vindue åbent og at det havde regnet lidt ind på en stabel nye skrivehæfter. Jeg vil den dag i dag hævde at det må have været en hemmelig fjende af mig der har sneget sig ind og har åbnet vinduet – men det kommer ikke sagen ved.

Læreren drog naturligvis mig til ansvar for den skete skade og spurgte strengt men retfærdigt: »Hvorfor har du ikke lukket vinduet?« Jeg: »Jamen, jeg troede det var

lukket.« Læreren: »Du skal ikke tro, du skal vide!«

Han var nu meget flink, læreren, og der skete mig sådan set ikke mere. Men det jeg husker fra det ordskitte, var at sproget ligesom snød mig, eller måske ligefrem snørede sig sammen om halsen på mig som en kvælerslange. Hvad skulle man svare? Da jeg forlod klassen, vidste jeg faktisk at vinduet var lukket, men det kunne jeg umuligt sige til læreren: »Jamen, jeg vidste det var lukket.« Jeg var nødt til at sige *troede*, selv om jeg havde været fuldstændig sikker på det.

Senere har jeg været ude for tilsvarende ordskitter med personer der i situationen havde krammet på mig: min far, min lærer, min overserger, min blikkenslager. Og hver gang har jeg haft en fornemmelse af at der var noget i selve ordene der gjorde et forsvar umuligt.

Lad os se på hvad *vide* at... og *tro* at ... betyder. Hvis *vide* at betyder »være overbevist om at det og det er sandt«, så betyder *tro* at noget i retning af det modsatte: »være næsten eller nogenlunde sikker på at det og det er sandt«. *Tro* betyder altså antage, formode, mene, synes osv.

Han ved at vinduet er lukket betyder at han er overbevist om at sætningen *vinduet er lukket* er sand, således at han er villig til at tage alle konsekvenserne af at det er et faktum at vinduet er lukket. *Han tror at vinduet er lukket* betyder at det er hans overbevisning at det er sandsynligt at sætningen *vinduet er lukket* er sand.

Men det er mere indviklet end det. *Han ved at vinduet*

er lukket siger også noget om mig, der siger sætningen »han ved at vinduet er lukket«. Jeg kan kun sige den sætning hvis jeg også selv ved at vinduet er lukket. Er det sådan at

han er overbevist om at vinduet er lukket

men

jeg er overbevist om, at vinduet ikke er lukket så kan jeg ikke sige *han ved at vinduet er lukket, men det passer ikke*. Her er det den talendes overbevisning der styrer ordvalget, og det må hedde *han tror at vinduet er lukket, men det passer ikke*. Det kan godt være at han oplever det som om han *ved* at vinduet er lukket, men når jeg taler om det, skal jeg sige *han tror at ...*

Det er altså en anden betydning at *tro*. Den første betydning var »være næsten sikker på«; den kalder vi *tro¹*. Den anden betydning, *tro²*, er »han er sikker på ...«, men jeg er ikke sikker på ...»

Nu har vi hele tiden talt om jeg over for *han*. Det kan også være jeg over for *jeg*, hvis jeg nu udtaler mig om hvad jeg tidligere har ment. Lad os sige at jeg kl. 8 *ved* at vinduet er lukket. Kl. 10 opdager jeg at jeg har taget fejl. Hvis jeg skal tale om det, må jeg behandle mit tidligere jeg, altså kl. 8-jeget, på samme måde som et *han*. Jeg kan altså ikke sige *kl. 8 vidste jeg at vinduet var lukket, men det passede ikke*. Det skal være *kl. 8 troede jeg ...*

Det er igen *tro²*, det ord der så at sige betegner at en viden er annulleret, selv om den tidligere oplevedes som stensikker.

Når nu læreren siger *du*

skal ikke tro, du skal vide, så tager han *tro* i betydningen *tro¹*, altså det *tro* der betyder det modsatte af *vide*. Han beskylder mig på den måde for at have haft ufuldstændige oplysninger om vinduet – som jeg jo selv har tilstået det da jeg sagde *jeg troede ...* Nej, det har jeg netop ikke, for det er jo *tro²* der foreligger her!

Det kan vi også se på en anden måde. Hvis jeg spiser kl. 8, og senere, kl. 10, vil fortælle om denne begivenhed, så siger jeg ikke *jeg spiser*, men derimod *jeg spiste*. Det er først og fremmest det man bruger datidsformen til.

Hvis jeg kl. 8 *tror at vinduet er lukket* og kl. 10 vil fortælle om dette, så kan jeg netop ikke bare bruge datid og sige *jeg troede at vinduet var lukket*, for det betyder jo »jeg var helt sikker dengang, men nu ved jeg bedre«. Jeg må sige *jeg troede og tror stadig at ...*; eller hvis jeg er kommet på bedre tanker siden *jeg har troet at ...*; til nød også *jeg troede nok at ...*. Det eneste jeg ikke kan sige er lige præcis *jeg troede at vinduet var lukket*.

Det vil altså sige at *jeg troede at ...* nærmest er en slags datid af *jeg ved at ...*. Der er derfor ikke noget at bebrejde mig, for jeg har netop opfyldt kravet om at jeg skulle vide. Indrømmet: jeg tog fejl, men det er både menneskeligt og en helt anden sag.

Det er både forvrøvlet og brutalt at sige »du skal ikke tro, du skal vide«.

Erik Hansen

Erik Hansen, f. 1931,
lektor i dansk sprog
ved Københavns Universitet

Mål & Mæle

Redaktion:

Erik Hansen og Ole Togeby

Lay out: Bent Rohde

Tegninger: Henning Nielsen

Ekspedition:

Arena, Forfatternes Forlag.

Gule Hus, Taarupgaard,

8831 Løgstrup.

Telf. (06) 64 41 41.

Giro 6253857

Tryk:

Nørhaven Bogtrykkeri a/s,

Viborg

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 25,00 pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til forlaget Arena. Alle henvendelser om adresseforandring, fejl ved bladets levering osv. bedes derimod rettet til postvæsenet.

Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Når det offentlige henvender sig til folket

Lov nr. 262 af 7. juni 1972 kaldes heldigvis også Dagpengeloven. Hvordan skulle man ellers vide at det var noget der kom én ved? For det gør den. Den har faktisk betydning for næsten alle her i landet, og det må være grunden til at Kommuner-nes Landsforening og Sammenslutningen af Sociale Udvalg har udgivet en brochure som skal forklare os hvad det egentlig er der står i loven. Det er en handy lille tryksag på et par og tyve sider. Der er farver på omslaget, den har indholdsfortegnelse, pæne overskrifter og små muntre tegninger rundt omkring.

Og så er der alligevel noget i vejen med den: den er meget svær at læse. Sproget i den ligner loven alt for meget. I vore dage har man midler til nogenlunde at måle hvor svær en tekst er at læse. Ligesom man kan sige at en kasse har en vægt på 35 kg og en væske har en temperatur på 40°, sådan kan man sige at en tekst har en læsbarhed på så og så mange *lix*. Vi skal i et senere nummer komme tilbage til hvad måleenheden *lix* er for noget og hvordan man måler en teksts *lix*. Men jeg skal lige nævne, at man ved mange forsøg har fundet frem til sammenhængen mellem *lix*-tallet og den

sværhedsgrad en gennemsnitslæser oplever. Det kan stilles op sådan:

- op til 24 *lix*: meget let
- 25–34 *lix*: let
- 35–44 *lix*: middelsvær
- 45–54 *lix*: svær
- 54 og opfter: meget svær

Dagpengebrochuren har, når man regner lavt, en *lix* på 62 – altså et godt stykke op i det „meget svære“. Og det skal være orientering til os allesammen. For at have noget at sammenligne med, kan man tage en almindelig avis. Den har en *lix* på omkring de 40.

Dette betyder at dagpengebrochuren for de fleste er meget svær læsning, så svær at mange må give op, og så er det endnu engang dem der har gået længst i skole der er mest sikre på at få hvad de har ret til.

Et stykke af Dagpengeloven ser sådan ud:

Under sygdom af mere end 2 ugers varighed kan arbejdsgiveren kræve, at lønmodtageren fra sin egen læge eller fra en specialist, som er valgt af lønmodtageren, fremskaffer nærmere oplysninger om sygdommens varighed. Udgifterne afholdes af arbejdsgiveren.

Opfylder lønmodtageren ikke denne pligt, uden at der foreligger fyldestgørende begrundelse herfor, bortfalder retten til dagpenge fra arbejdsgiveren.

Det tilsvarende sted i brochuren ser sådan ud:

Efter 2 ugers fravær har arbejdsgiveren ret til at forlange, at lønmodtageren enten hos læge eller hos en specialist, som vælges af lønmodtageren, skaffer oplysninger om sygdommens forventede varighed. Udgiften til denne lægeerklæring afholdes af arbejdsgiveren.

Undlader lønmodtageren uden fyldestgørende grund, at efterkomme arbejdsgiverens eventuelle krav til dokumentation, bortfalder arbejdsgiverens pligt til at yde dagpenge i resten af arbejdsgeberperioden.

Men det kunne også se sådan ud:

Når lønmodtageren har været væk fra sit arbejde i 2 uger, gælder der særlige regler. Så kan arbejdsgiveren nemlig forlange at lønmodtageren skaffer oplysninger hos en læge eller en specialist, om hvorlænge man regner med at sygdommen kommer til at vare. Lønmodtageren kan selv vælge lægen eller specialisten, men det er arbejdsgiveren der skal betale lægeerklæringen.

Hvis en lønmodtager ikke skaffer denne lægeerklæring når arbejdsgiveren beder om den, så har arbejdsgiveren ikke mere pligt til at betale dagpenge til lønmodtageren.

Dagpengebrochuren er slet ikke noget særlig slemt eksempel. Den er nærmest typisk for den slags tryksager som det Offentlige skriver til Folket.

Hvorfor gøre noget selv når man kan sætte andre til at gøre noget andet?

Nu ville det være uretfærdigt at sige at der slet ikke er sket noget mht. det offentliges måde at henvende sig til os på.

Der kommer mange brochurer og vejledninger som udlægger love og anordninger for os: om EF, om den nye sygeforsikringsordning, om dagpenge, om udfyldelsen af selvangivelsen osv.

Disse tryksager har tit rappe farver på omslaget, kvikke illustrationer indeni, og tiltalende og overskuelig typografi. Der er også tit lavet om på rækkefølgen i forhold til loven for at gøre teksten mere logisk for brugeren, og regler og begreber er forklaret så læseren får nogle ord i stedet for bare en henvisning til ulykkesforsikringslovens §§ 55, 59 og 74.

Derimod er der så at sige aldrig gjort noget ud af at modernisere sproget. Her er alt stort set ved det gamle. Man kan fx se det når man sammenligner vejledningen til selvangivelsen for 1972 med 6-7 år gamle udgaver. Udefra er vejledningen slet ikke til at kende igen. Det er den til gengæld når man begynder at læse den.

Hovedindtrykket er at fornyelsen i de officielle tryksager først og fremmest er sket på de områder som embedsmændene kan sætte andre til at tage sig af: typografi, lay-out og illustrering.

Sproget er stadig det traditionelle abstrakte som gør alt for at tilsløre at love, retsfor skrifter, cirkulærer osv. er anliggender mellem mennesker. De er ikke skrevet fra mig til dig, men ligesom ud i luften. Det er som om embedsmændene betragter deres love som en slags naturlove: tyngdeloven virker uanset om folk kender den eller ej, det gør Retsplejelo ven også. Hvis du ikke kender den er det sgu værst for dig selv!

Hvorfor er det så svært at skrive anderledes?

Det danske myndighedssprog – der vel at mærke også har præget forretningskorrespondance, foreningsmeddelelser, dan-

Vejledning til selvangivelsen

for skatteåret 1965/66.

I. Indledning.

Vejledningen tilslægter kun at give de almindeligste anvisninger til brug ved udfyldelsen af selvangivelsen. De oplysninger, der vedrører en rubrik i selvangivelsen, findes ved det tilsvarende rubriknummer i vejledningen. Afslut i omfatter de bestemmelser, der har særlig betydning for opgørelsen af lønindtægt. Om problemer, der ikke er behandlet i vejledningen, vil man kunne søge oplysning hos den stedlige ligningsmyndighed.

Hvis der under et punkt i selvangivelsen ikke er tilstrækkelig plads til besvarelsen, kan denne suppleres på et bilag, der henviser til det pågældende punkt.

Yderligere eksemplarer af selvangivelsen kan købes i boghandelen.

Indsendelsesfristen udløber den 31. januar 1966, således at selvangivelsen må være ligningsmyndigheden i hænde senest denne dato. Bogførings- eller regnskabspligtige har dog frist til den 15. februar 1966, såfremt regnskabsåret er udløbet efter den 30. november 1964.

Hustruens indtægt og formue opføres i mandens selvangivelse under de punkter, hvor indkomsten eller formuen efter sin art henføres. Hvis ægtefællerne er separeret eller til stadighed lever adskilt, skal hver af dem dog indgive selvstændig selvangivelse.

Nygifte kan forlange, at hustruens arbejds- eller erhvervsindtægt inden ægteskabets indgåelse ikke medregnes ved mandens skatteansættelse, såfremt indtægten er opbragt senest 3 måneder efter ægteskabets indgåelse. Det samme gælder hustruens eventuelle indtægtsydelse, f.eks. legater, der er bortfaldet i anledning af ægteskab.

Barns indtægt og formue skal opføres i selvangivelsen, når barnet skal sambeskattes med forældrene. Hvis barnet skal ansættes selvstændigt til skat, skal det udfyldes egen selvangivelse.

Børn, der er fyldt 18 år den 1. januar 1966 skal ansættes selvstændigt til skat for skatteåret 1965/66, selvom de bor hjemme.

Børn, der ikke er hjemmeværende den 1. januar 1966, skal ansættes selvstændigt til skat for skatteåret 1965/66 uanset deres alder. Et barn betragtes som hjemmeværende også i de tilfælde, hvor det af hensyn til dens undervisning eller opdragelse er anbragt udenfor hjemmet, f.eks. på kostskole eller lignende undervisnings- eller opdragelsesanstalt.

Er barnet hjemmeværende den 1. januar 1966, skal det som hovedregel sambeskattes med forældrene, forudsat at det er under 18 år på det nævnte tidspunkt. Barnet skal dog ansættes selvstændigt, når dets årsindtægt udgør 1.200 kr. eller mere.

Hvis barnet har haft egen indtægt, vil det være praktisk at udfylde det senere omtalte særlige skema inden selvangivelsen, idet størrelsen og arten af barnets indtægt er afgørende for, om det skal udfyldes egen selvangivelse eller sambeskattes med forældrene.

Ved opgørelsen af den nævnte årsindtægt tages kun følgende indtægtsarter i betragtning:

1. Indtægt ved arbejde for fremmede.
2. Indtægt i form af renter af kapital eller indtægtsydelse f.eks. legater, når kapitalen eller indtægtsydelsen ikke er modtaget som gave fra forældrene.
3. Indtægt ved arbejde i forældrenes erhvervsvirksomhed, hvis barnet den 1. januar 1966 er fyldt 16 år.

I de under 1 og 3 nævnte indtægter foretages et fradrag på 800 kr. Bliver barnets årsindtægt herefter under 1.200 kr., skal det sambeskattes med forældrene, og barnets indtægt af den under 1 og 3 nævnte art medregnes da kun, i det omfang de tilsammen overstiger 800 kr. Fradraget kan ikke overstige barnets indtægt. Det skal opføres i rubrik 25 på selvangivelsen. Opgørelsen foretages for hvert barn for sig.

Er årsindtægten 1.200 kr. eller mere, skal barnet ansættes selvstændigt, og det omhandlede fradrag i indkomsten på indtil 800 kr. kan i så fald ikke foretages.

Særligt skema til opgørelsen af den årsindtægt, der efter det foranstående er bestemmende for, om barnet skal sambeskattes med forældrene eller ikke, kan fås hos ligningsmyndighederne, hvis det ikke er fulgt med selvangivelsesblanketten.

Enker og enkemænd, der har levet i uadvanligt formuefællesskab med deres afdøde ægtefælle, skal opføre såvel deres egen som deres afdøde ægtefælles indkomst i det foregående år. Såvel enker som enkemænd kan dog forlange sig skatteanset efter den forventede fremtidige indkomst, hvis den som følge af ægtefælles død må antages at blive mindre end den indkomst, der ellers skulle være beskattet.

1 Udfyldelsen af dette punkt har betydning for, om den skattepligtige ved skatteberegningen skal anses for formørger eller ej. Udfyldelsen sker med et X i den røde, □, der følger umiddelbart efter det svar, der skal markeres. Hvis man f.eks. vil markere, at man er gift, sker besvarelsen således:

»Er De gift? ... Ja ☒ Nej ☐

Ved skatteberegningen anses som familieforværger:

Giftte mænd, som sambeskattes med hustruen.

Skattepligtige, der har børn, derunder stedbørn og adoptivbørn, under 18 år, som enten er hjemmeværende eller som i overvejende grad forværges af den skattepligtige gennem bidrag til barnets underhold, dog at der herved bortses fra bidrag, som den pågældende kan fratrække i indkomsten.

Skattepligtige, der har plejebørn under 18 år.

Skattepligtige, der bortset fra størrelsen af deres skattepligtige indkomst opfylder betingelserne for at opnå nedslag i skatteansættelsen i medfør af lov om nedslag i skatteansættelsen for folkepensionister m.fl., d.v.s. personer, der den 1. april 1965 opfylder aldersbetingelsen for at opnå folkepension, eller som pr. nævnte dato oppebærer eller er kendt berettiget til at oppebære folke- eller invalidepension, pension i henhold til lov om pension og hjælp til enker m.fl. eller den i § 34, stk. 1, i lov om invalide- og folkepension omhandlede ydelse.

Giftte mænd skal i tilfælde, hvor hustruen er afgået ved døden i tiden 1/4 1964–31/3 1966, eller hvor betingelserne for sambeskattning er bortfaldet på grund af separation eller skilsmisse eller faktisk adskillelse i samme tidsrum, beskattes som familieforværger for skatteåret 1965/66.

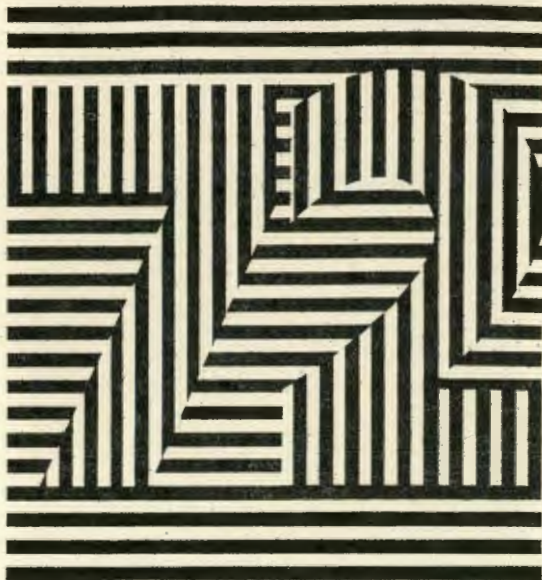
Enker skal, når de første gang ansættes selvstændigt til skat efter mandens død, stilles som familieforværger, selv om de ikke opfylder de foran nævnte betingelser. Hvis en enkes skattepligtig indtægt er for den af et skatteår, skal hun også ved skatteberegningen for det følgende skatteår stilles som familieforværger.

En skattepligtig, der ikke efter det foran anførte er familieforværger, kan opnå tillægsbeløb til at blive stillet som familieforværger, når hun gifter sig, at hun til stadighed vederlagsfrit underholder sin pair plejende, som på grund af alderdom, svaghed eller lignende forhold er ude af stand til at klare sig økonomisk. Samme tillægsbeløb kan meddeles, når skatteyderen har børn, herunder stedbørn, adoptivbørn og plejebørn, der er fyldt 18 år, og under uddannelse, forudsat at barnet i overvejende grad forværges af skatteyderen. Ansøgning om at blive beskattet som familieforværger kan vedlægges selvangivelsen.

II. Lønindtægter og fradrag heri.

3 I denne rubrik opføres lønindtægter af enhver art i året 1964, altså også tilfældig løn, f.eks. tilfældig overarbejde eller forskudt arbejdsled, natpenge, udepenge, skurpenge, samfundsting, værktøjpenge, drikkepenge og dussager m.m. Feriedødt-

Sådan udfyldes selvangivelsen.

S 80 Vejledning til selvangivelsen for 1972

◁ Forside 66

ske stile, og brugsanvisninger på malerbøtter – blev grundlagt under Margrethe den Første og har altså over 500 års tradition bag sig. Det har utvivlsomme fordele, bl.a. i kraft af selve traditionen, men de kan ikke opveje ulemperne. Det er et sprog der symboliserer magt, det er „fremmedgørende“ – dvs. at læseren føler sig udenfor – og det er rent teknisk et svært sprog.

Men når vi siger det er svært, så betyder det svært for folket. For embedsmanden er det nemlig det letteste. Han er opdraget til at læse den slags og uddannet i at skrive det. Det er forståeligt nok et pokkers besvær for ham at omstille sig.

Desuden er der jo tradition for at love, cirkulærer og alle andre officielle skrivelser er affattet netop som de er. De er som vi venter de skal være. Selve sproget har

Godtgørelser, som en lønmodtager får udbetalt til hel eller delvis dækning af udgifter, der påføres ham som følge af arbejdet, skal som anført ovenfor under punkt 3 medregnes i lønindtægten med det fulde beløb, medens de udgifter, godtgørelsen skal dække, omfattes af lønmodtagerfradraget. Dagpenge og rejsegodtgørelser, der modtages under udførelsen af offentlige hverv, medregnes ikke ved opgørelsen af den skattepligtige indkomst og tages ikke i betragtning ved beregningen af lønmodtagerfradraget. Beløb, der udbetales som godtgørelse for udgifter til rejse, herunder til ophold og for-
tæring under rejsen, skal ikke medregnes ved opgørelsen af indkomsten i det omfang, hvori de er medgået til dækning af den skattepligtiges merudgift ved den pågældende rejse m.v. Sådanne godtgørelser påvirker ikke lønmodtagerfradraget.

Sprog 66

Godtgørelser, som en lønmodtager har fået udbetalt til hel eller delvis dækning af udgifter, der påføres ham som følge af arbejdet, skal som anført under punkt 1 som hovedregel medregnes i lønindtægten med det fulde beløb, medens de udgifter, godtgørelsen skal dække, normalt omfattes af lønmodtagerfradraget. Godtgjorte rejse- og befordringsudgifter kan dog som hovedregel fratrækkes ved siden af det faste lønmodtagerfradrag. Fradrag af denne art foretages under punkt 1, se vejledningen til dette punkt.

I det omfang udgift til rejse – herunder til ophold og fortæring under rejsen – ikke er godtgjort af arbejdsgiveren, fradrages udgiften her.

Sprog 72

også den funktion at udsende signaler om at dette er noget officielt og derfor meget alvorligt og umenneskeligt. Der er sørget for at vi ikke forveksler en slager og en salme, vi skal heller ikke forveksle en officiel tekst med noget som helst andet.

Det er unægtelig også rigtigt at det er svære og komplicerede ting de officielle skrivelser handler om, og det kalder ligesom på et svært og kompliceret sprog. Der er adskillige ting i sådan en skrivelse som nu engang er svære og ikke kan siges let. Det der er galt, er bare at man ikke gør dét ligetil som ikke behøver at være svært. På den måde ville læseren få mere energi til overs til det der ikke kan være lettere, og han ville ikke være nær så sur og irriteret – eller ensom og ulukkelig.

Alt det er man nok nogenlunde klar over i ministerier og den slags steder. Ex udgav Justitsministeriet i 1969 en „Vejledning om sproget i love og andre retsforskrifter“. Indledningen lyder:

Ved den sproglige udformning af love og andre retsforskrifter må man have for øje, at enhver, som teksten henvender sig til, let skal kunne læse og forstå den.

Derefter følger så selve vejledningen, og den indeholder bare de vigtigste gamle sandheder om hvordan man gør sit sprog mere tilgængeligt for modtageren. Det er ikke særlig svært at lære sig at følge disse regler hvis de bare bliver serveret lidt mere pædagogisk. Men når man først kommer i gang med at modernisere sproget, opdager man at der er andre problemer end lige det at skrive enklere og mere læseligt.

KTAS' navnebog har på side 21 følgende bestemmelse om partstelefoner:

Såfremt en partsabonnent skriftligt beklager sig over, at hans benyttelse af telefonen besværliggøres ved for stærk trafik til eller fra en medpart, eller at denne på anden måde forulemper ham, er selskabet efter en undersøgelse af sagen berettiget til at forlange, at den eller de abonnenter, der efter dets skøn er årsag til klagen, overgår til abonnement på hel telefon, såfremt vedkommende ønsker at vedblive med at være abonnent.

Det er en næsten fuldstændig prøvekolektion over de sproglige træk Justitsministeriet advarer mod i sin vejledning. Vi kan nu prøve at formulere stykket om efter de anvisninger vi får i vejledningen. Der er naturligvis flere løsninger afhængig af hvor opfindsom man er. En af dem kunne være:

Hvis en partsabonnent skriftligt klager over at han har besvær med at bruge telefonen, enten fordi der bliver ringet for meget til eller fra medparten, eller fordi medparten generer ham på anden måde, så kan selskabet undersøge sagen og forlange at den eller de abonnenter det mener er skyld i at der er blevet klaget, går over til abonnement på hel telefon hvis han eller de stadig ønsker at abonnere.

Denne tekst skal nok være en smule lettere at læse for de fleste: den er mindre abstrakt, ikke helt så kompliceret, og der er ikke så mange usædvanlige glosser i den. Men først og fremmest ligner den det sædvanlige. Det er samme genre, en institutions henvendelse til offentligheden.

Skal det virkelig være alvor, må vi nok gå et skridt videre. Prøv at se på dette forslag:

Det kan desværre ske, at en partsabonnent synes han har for meget besvær med at bruge sin telefon, fordi hans medpart ringer for meget eller generer ham på andre måder. Det kan han skrive til KTAS og klage over, og sel-

Ah, hvor er
det kommunalt!

Al Havevanding FORBUDT

MED SLANGE OG FONTÆNE
KUN VANDING MED KANDE KAN TILLADES
MINDSTE BØDE for overtrædelse af forbud er 50 kr.
KIRKE VÆRLØSE VANDVÆRK - Bestyrelsen

Vandingsforbud

På grund af urimeligt stort vandforbrug indføres med øjeblikkelig virkning datovanding i Lille Værløse og Hareskovby.

Lige husnumre på lige datoer og ulige husnumre på ulige datoer.

VÆRLØSE KOMMUNALBESTYRELSE

den 20/6 1973

skabet undersøger så sagen. Hvis selskabet nu finder ud af at abonnenterne ganske rigtigt ikke kan enes, så kan det forlange at den eller de af dem der har skylden, går over til hel telefon – hvis de altså stadig vil have telefon.

Det er et eksempel på en mere radikal sproglig løsning. Der står nogenlunde det samme som i de to forrige tekster, men vi er ligesom trådt ud af genren. Det minder ikke rigtig mere om KTAS og andre værdige institutioner.

Genren er et signal for et bestemt forhold mellem institution, forfatter og publikum. Træder man ud af genren må man så at sige forlade sin normale rolle som embedsmand eller hvad man nu er. Man må i al beskedenhed til at lægge sit professionelle liv om i forhold til sin institution og sine læsere og andre medmennesker. Det er pludselig ikke et rent sprogligt spørgsmål mere.

Det står der ikke et ord om i Justitsministeriets vejledning.

**Reklamens magt
er underfuld!**

tænk hvis vandet kun nåede til naboens græsplæne...

Ikke mere vand. Lige pludseligt.
Netop som man skal til at skylle sæben
af i brusebadet. Eller sætte vand over
til en tiltrængt kop kaffe.

Eller til at bære tænder ...

Og så bare fordi naboen ikke
kunne nåre sig med haveslangen
i nattens mulm og mørke.

Lige til at blive godt sur over, ikke?

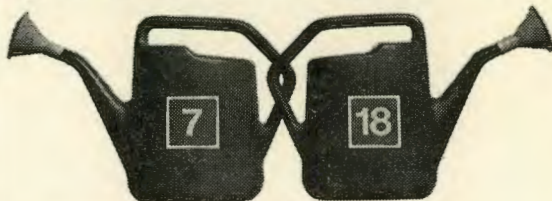
Men inden De farer over og
skælder ham ud, så tænk på, at naboen
måske godt kunne være Dem selv.

Og der er altså ikke ret meget vand
tilbage...

KOMMUNEN

RECLA-INT.

skal vi ikke dele det sidste vand, der er ?

Nu er det lige før vandet slipper op.
Men vi vil gøre hvad vi kan for at
undgå vandingsforbud.

En af mulighederne er, at vi skiftes
til at vande hveranden aften. De lige
numre på lige datoer og omvendt.

Og hvis vi så nøjedes med at vande
om aftenen, hvor vandet gør mest nytte
- og hvor jorden ikke tørrer

så hurtigt at den danner skorpe.
Så ville der være en chance for at
undgå forbudet.

Og det ville da være indsatsen
værd, ikke?

KOMMUNEN

RECLA-INT.

Godt, hvorfor så ikke sætte andre til det?

Når nu embedsmændene har så svært ved at skrive sprog, så kunne man få den idé at sætte „professionelle kommunikatører“ til det, fx journalister eller reklamefolk. Det gør man da også fra tid til anden. Flere vigtige opgaver er blevet overladt til private reklamebureauer.

Inden man begynder at tænke sig om, synes jeg det er tilladt at blive ophidset over denne besynderlige situation. Hvis fx et ministerium for en gangs skyld virkelig er ivrig for at folk får at vide hvad der står i en eller anden lov, så må man sende opgaven ud af huset – og betale for det. Man kan virkelig ikke skrive dansk selv!

Der er også mere solide grunde til at være betænkelig. Selvfølgelig kan man ikke udelukke at reklamefolk kan træne sig op til at skrive ordentligt. Men hvis de offentlige tryksager til folket kommer til at ligne reklamer, så har vi et kommunikationsproblem der er lige så slemt som det gamle.

Vi har en ganske bestemt måde at læse reklamer på, og den måde må ikke overføres på de offentlige meddelelser. Tænk bare på hvor tit man smider en tryksag i papirkurven uden overhovedet at have åbnet den hvis den skrider langt væk af reklame. Og tænk på hvor lidt alvorligt vi tager det der står i en reklame. Hvis jeg siger „Rundetårn er den højeste bygning i Skandinavien“, så kan man med rette beskyldte mig for enten at være dårligt orienteret om arkitektur, eller for at være fuld af løgn.

Står der derimod i en reklame at det og det produkt er det bedste på markedet, vil ingen beskyldte annoncøren for at være uvidende eller løgnagtig, selv om Steins Laboratorium nok så mange gange bevi-

ser at produktet er det rene bras. I reklamen er de normale grænser for løgn og sandhed forrykket, det ved alle, og reklamer er noget man læser med ringe alvor.

Det ville være ret uheldigt hvis vi kom til at læse officielle meddelelser som reklamer. For nok kan vi ikke rigtig begribe hvad der står i love og forordninger, men ingen skal beskyldte os for at vi ikke tager det alvorligt.

Prøv at se på annoncerne om vandingsforbud i sommervarmen (side 20 og 21). Der er to kommunale og to som et reklamebureau har lavet for at vise hvordan de ville gøre det. Det er da muligt at de kommunale annoncer ikke gør indtryk nok, og det er også muligt at det er en god idé ikke bare at true med bøder, men gøre rede for begrundelsen for forbudet og de ubehagelige følger det vil have, hvis det ikke bliver overholdt.

Men læg mærke til tonen i de professionelle annoncer. Der er virkelig lagt vægt på den personlige appel: vores kaffe og vores tandbørstning, det er da noget man kan forstå. Og vi får Kommunen helt ind på livet i formuleringer som „Og det ville da være ærgerligt, ikke?“ Man tør ikke overlade til os selv at finde ud af fornuften i et vandingsforbud. Og man appellerer til den enkeltes hensyn til sig selv (hvis *De* ikke holder op med at vande, får *De* ingen kaffe i morgen) – ikke til en bevidsthed om fællesskab.

Hvem er det nu man henvender sig til i den tone? „Hvis du gør sådan og sådan, så får du ingen dit og dat. Det ville du da blive ked af, ikke? Skal vi så ikke hellere lade være?“ Netop, sådan kan man kun tillade sig at behandle børn. Meddelelsesformen forudsætter et klart ovenfra- og nedad-forhold. Man tvinger sin undergivne til at tro, at han af egen fri vilje gør det som han under alle omstændig-

heder vil blive tvunget til. Hvis det er sådan det skal se ud i fremtiden, så er det mindst lige så autoritært som det traditionelle embedsmandssprog – og oven i købet klistret samtidig. Samme søndags-skoletone som i Nixons taler til det amerikanske folk.

Nu skal I bare høre, venner . . .

Selv om man kan have sine anelser, er det jo ikke sikkert at officielle meddelelser kommer til at se sådan ud fordi de skrives af professionelle kommunikatører. Men der vil alligevel være noget sært ved tanken om at sætte andre til at skrive.

I en naturlig meddelelsessituation er der en som har noget på hjerte, der meddeler sig til nogen som han mener er interesseret i at høre hvad han har at sige. Det er bl.a. derfor danske stile er så rædselsfulde at skrive og at læse: de bliver til i en meget kunstig meddelelsessituation.

Det gammeldags officielle sprog viser klart, at det heller ikke er blevet til i en naturlig situation. Den der skriver det tager først og fremmest hensyn til sin egen bekvemmelighed, til sin faglige prestige, og til loyaliteten overfor den institution han skriver for. Læserne tænker han ikke meget på, de må klare sig selv.

Overlader man skriveriet til de professionelle kommunikatører, bliver situationen ikke mere naturlig. Så er det jo en andens budskab den skrivende skal bringe, og læserne er jo heller ikke hans egne. Kan man undgå at kommunikatørens forhold til både afsender og modtager bliver lige så køligt og uengageret som bogtrykkerens forhold til konfirmanden og hans gæster når han trykker 50.000 kort med teksten „Hjertelig tak for udvist opmærksomhed i anledning af min konfirmation“?

Det rigtige må være at teksten til folket skrives af en der har været med til at lave loven og som har sin del af ansvaret for dens indhold og udformning. På den måde bliver teksten ikke resultatet af en oversættelse, men noget der er født forståeligt – måske allerede tænkt forståeligt. Men det kræver at embedsmanden er engageret i at meddele sig, og ikke bare tænker på at fremstille den teknisk perfekte kancellitekst. Han skal faktisk have lov nr. 262 af 7. juni 1972 på hjerte.

Man skriver nemlig bedst når det første man har lyst til at skrive er „Nu skal I bare høre, venner . . .“

Erik Hansen

Erik Hansen, f. 1931,
lektor i dansk sprog
ved Københavns Universitet

Sådan taler yngste generation

„Aldrig har man talt mere sjusket, usoigneret og plat, end de unge gør nu om dage.“ Sådanne kritiske udfald finder man ofte i de mange læserbreve, der som emne har talesproget, specielt det, man kan høre i radio og TV. Indsenderne er som regel gode borgere over den første ungdom; det er sjældent, at unge mennesker beklager sig over den ældre generations åbne *a*'er, forfinede *t*'er eller gammeldags udtale af ordet *meget*. Er udtaleforskellene mindre påfaldende for de unge, er de mere tolerante, eller er det gået op for den opvoksende slægt, at den også rent sprogligt indvarsler en kulturel forfaldsperiode? Det skal vi se lidt nærmere på i en senere artikel, men vores hovedemne er nogle faktisk forekommende sproglige nyudviklinger, der jo kan beskrives helt uafhængigt af de holdninger, forskellige samfundsgrupper måtte have til dem.

De danske *a*'er

Lad os begynde med *a* – ikke af alfabetiske grunde, men fordi udtalen heraf har ændret sig på flere punkter i nyere tid.

Men først: hvis man skal have noget udbytte af de flg. spalter, er et par minutters sproglig selvfordybelse bydende nødvendig! Altså, kære læser, åbn munden og studér dine *a*'er! Sig langsomt og tydeligt *dame, hale, Jane, hane*. Det *a*, der findes i disse ord, vil vi kalde DET FLADE *A*. Betegnelsen letter hukommelsen, for det flade *a* findes netop i ordet *flad(e)*.

Det *a*, man hos langt de fleste rigsmålstalende finder i ord som *Hanne, bas, Janne, galde*, vil vi kalde midter- *a*'et eller HANSEN-*A*'et. Også her er betegnelsen udtryk for en pædagogisk bestræbelse, for dette *a* findes netop i ordet *Hansen*.

Vi har her regnet med, at læseren ikke er en af de få rigsmålstalende, der endnu har et lidt åbent langt *a* (i retning af Hansen-*a*'et) i den ordrække, der først blev anført (*dame, hale* osv.). Man kan sammenligne *a*-lydene ved at sige *Jane-Janne, hane-Hanne, gale-galde*. Langt de fleste vil have det flade *a* i det første af de to sammenhørende ord og Hansen-*a* i det sidste. Og så er der jo en længdeforskel. Det første *a* er langt, det sidste er

kort. Hvis man har det flade *a* i begge tilfælde, vil man normalt ikke blive opfattet som rigsmålstalende. Hvis man har Hansen-*a* i begge tilfælde, er der stor sandsynlighed for, at man taler et meget konservativt rigsmål. – Vi må her desværre helt se bort fra personer med tydelig dialektal baggrund.

Det tredje og sidste *a*, vi får brug for, er det dybe *a*, der fx findes i ordene *kar-se*, *frakke*, *lang*, *Harry*. Dette *a* vil vi kalde LARSEN-A'et (begrundelse er vel overflødig?), og det er det *a*, øre-, næse- og halslæger er glædest for at høre. – Repetér nu til sidst de tre *a*'er i rækkefølgen fladt *a* – Hansen-*a* – Larsen-*a* i ordgrupper som *bane-bande-barne(vogn)*, *kane-kande-karne(val)* – og husk at lukke munden igen efter øvelsen!

Tarle, tale eller tæle?

Det er normalt det flade *a*, der er i søgelyset. Mange opfatter lyden som vulgær i sig selv uden at tænke på, at den faktisk findes i deres eget sprog, vel at mærke i lang udgave (*dame*, *hale* etc.), andre opfatter den i deres iver som *æ* eller endog *e* (*deme*, *vokeler* stod der vrængende i et læserbrev fra en fhv. rektor); almindeligvis skelnes der i kampens hede ikke mellem kort og lang vokal, der tales om det flade *a*, kort og godt.

Lad os her først se på det lange *a*, (som i *dame*, *hale* etc.). Det er ganske rigtigt i nyere tid „forfladiget“, dvs. at det er blevet mere lukket og fremskudt, og at det udtales med højere tungestilling end før. For hundrede år siden havde man som regel Hansen-*a* overalt, hvor *a* var langt, altså i ord som de anførte *dame*, *hale* etc. I foredragssproget kunne man sågar høre Larsen-*a*. Men ret hurtigt udvikledes det nuværende flade *a*, der er så godt som enerådende i sprogamfundet som helhed,

både i rigsmål og L-SPROG (dvs. det sprog, der er karakteristisk for lavere sociale lag). Det lange flade *a*, der nu er fællesdansk (der ses her igen bort fra dialekterne), kan altså i vore dage ikke med nogen ret kaldes vulgært. Man kunne ligeså godt sige, at *m* og *f* var vulgære lyde.

Går vi nogle generationer tilbage – til den tid, da Hansen-*a* brugtes som langt *a*, vil vi ofte se det flade *a* lagt for had af sprogets (dvs. rigssprogets) vogtere. Den gang fandtes lyden nemlig kun i l-sproget i København, der uden omsvøb kaldtes *gadesproget* eller *vulgærsproget*. Herfra har udtalen så bredt sig til rigssproget. De rigsmålstalende sprogvogtere har i øvrigt haft svært ved at beskrive det flade *a*, fordi lyden ikke forekom i deres eget sprog. De har ofte fejlagtigt opfattet den fremmede lyd som *æ*, som de jo har kendt fra deres eget sprog. Der er nemlig en almindelig tilbøjelighed til at erstatte svære fremmede lyde med de lyde, der ligger nærmest i ens eget sprog – en tilbøjelighed, sproglærere har deres hyr med at bekæmpe. Skarpsindige iagttagere som fx sprogforskeren Otto Jespersen (født 1860) har dog altid været klar over, at det nyudviklede flade *a* er forskelligt fra *æ*, således at ord som fx *haler-hæler* og *male-mæle* ikke falder sammen.

Karen Blixen

Ser vi på det lange *a* i *r*-forbindelser, viser det sig, at Larsen-*a* i fx *skare*, *vare*, *hare*, *far* også er af nyere dato. Larsen-*a*'et her er et resultat af en *r*-påvirkning af *a*'et, til sidst en sammensmeltning af *a+r*. Her kan man næppe finde sproglige generationsforskelle i dag. Der er meget få nulevende, der endnu – som Karen Blixen (født 1885) – siger *far* med Hansen-*a+r*. Men det lange *a* i stillingen

efter *r* (fx i *rase*, *krav*) kan endnu hos meget gamle høres i en lidt mere flad udgave end den moderne, *r*-påvirkede form. De gamle udtaler af langt *a* foran og efter *r* lever i øvrigt stadig i Holbergtraditionen på Det kgl. Teater. De hentes op af mølposen, når en sur, gammel Jeronimus klager over *Maskera-a-den* og vil lægge en *sna-re* for sit forlystelsessyge afkom.

Der er det fælles for udviklingen af langt *a* uden for *r*-forbindelser og udviklingen af langt *a* foran *r*, at de tidligst gennemføres i l-sproget i København. Vi står her over for et forhold, der er ret almindeligt i nyere dansk sprogudvikling: en form opstår i og breder sig fra l-sproget i København til rigssproget, hvor den først slår igennem hos de yngre. Det er nok en af de væsentligste årsager til, at de fleste nye udtaler nyder ringe anseelse. De l-sprogstalende har jo som oftest lav social status, ligesom unge mennesker normalt ikke har tilkæmpet sig nogen højere social placering. Og dyrkelsen af de unge i større stil er af ret ny dato.

Kagers, kæres, kærres – kaos!

Et eksempel på det her skitserede udbredelsesforløb frembyder også en nyere udvikling, der i øvrigt ligeledes har med langt *a* at gøre: ændringen af langt *æ+r* til det flade *a+r*. I ord som *lære*, *stær*, *færing*, *bærer*, *pære* er fladt *a+r* et l-sprogstræk hos personer født op til ca. 1940; denne udtale har endvidere kunnet høres i sjællandsk. Rigsmålet har sva- rende hertil haft langt *æ+r*, men blandt skolebørn såvel i det indre København som i rige villakvarterer er situationen nu den, at det flade *a* er langt mere almindeligt end *æ* foran *r*. Af mennesker med den gamle udtale opfattes den nye ikke sjældent som vulgær – det var jo en l-sprogsform i deres ungdom – hvorimod

de unge normalt er renset for følelsesliv over for denne lydforbindelse. Vi ser atter her, at en udtale ikke i sig selv er vulgær eller fin: på ét tidspunkt kan den være knyttet til et bestemt socialt lag, på et andet tidspunkt er dette måske ikke tilfældet.

Som følge af udviklingen af langt *æ* til fladt *a* foran *r* vil børn og unge have en lang række sammenfald, der er ukendte i de ældres sprog. Som eksempel kan det nævnes, at *kæres*, *kaos*, *kærres*, *kagers* kan udtales ens på grund af forskellige lydudviklinger, der er ligeså gennemgribende og reelle som dem, man i adskillige årtier har studeret og beskrevet i old- og middelalderdansk – og så er de langt lettere at konstatere, prøv selv!

Der er ikke et yndigt lænd

Med hensyn til forholdet mellem kort fladt *a* og kort Hansen-*a* er der stadig tale om udtalevariation betinget af hvilket socialt lag sprogbrugeren tilhører, og hvor i landet han bor. Det flade *a* optræder normalt sammen med andre l-sprogstræk, og Hansen-*a* holder sig også hos de unge nogenlunde uantastet i rigsmålet. Hvilken *a*-lyd der vil sejre, kan ikke siges med sikkerhed, men formodentlig vil der også her blive ensartethed i løbet af en overskuelig tid. L-sprogets korte, flade *a* ligger midt imellem Hansen-*a*'et og det almindelige *æ*. Her er der altså ikke sammenfald mellem *a* og *æ* (som det ofte hævdes), ingen kunne drømme om at synge „Der er et yndigt lænd“, ord som *mand-mænd*, *falde-fælde*, holdes klart adskilt. Rigsmålets sprogvogtere kan altså ikke retfærdiggøre deres kamp mod det flade *a* ved at henvise til nye, uheldige sammenfald i sproget, og de gør i øvrigt klogt i for fremtiden at koncentrere sig om bekæmpelsen af det korte

flade *a*, for slaget er tabt for det langes vedkommende.

En snegl på vejen

Nu må man ikke tro, at det kun er flade *a*'er, der forfølges. I *aj*-forbindelsen (*mig, feje, speget, maj*) gælder næsten den modsatte regel: jo fladere *a*, jo finere! De unge har her Larsen-*a*+*j* (uanset social oprindelse for de yngstes vedkommende), en udtale, der for få årtier siden kun kunne høres i *l*-sprog – og som stadig ikke er velanskrevet hos normens strenge vogtere, der jo altid udtalemæssigt er konservative. De midaldrende og ældre holder sig mellem Hansen-*a* og Larsen-*a*, de ældre ofte på Hansen-*a* – men det sjove er, at de rigtig gamle, Brandes og hans generation, havde nøjagtig den *a*-lyd her, som i dag kaldes vulgær og plat. Man kunne endnu høre Larsen-*a* hos Karen Blixen, (om hvis sprog der i øvrigt har dannet sig mange forkerte myter). Den danske professor Higgins kunne derfor på en måde med god samvittighed have sparet sig besværet med at indøve Hansen-*a* med Eliza i „En snegl på vejen er tegn på regn i Spanien“.

Er du træt?

En gennemgang af nyere *a*-udviklinger må også inddrage den oprindelige *ræ*-forbindelse i fx *præst, træt, frem, ret, træl*. Selv ikke de ældste nulevende har noget rent *æ* her, højst et fladt *a*, midaldrende og yngre rigsmålstalende har en meget kort *aj*-lyd (som i fx *feje*, men som nævnt kortere), men de yngste, teenagere og derunder, har ofte Larsen-*a*, således at der i deres sprog er sammenfald af *ret* og *rat*, *skræmmer* og *skrammer*, *brænde* og *brande*, *kræft* og *kraft*, *resten* og *rasten*, *trælle* og *tralle* etc. Også denne lydudvikling er tidligere i *l*-sprog end i rigsmål, og det er vel igen en del af forklaringen på, at de nye udtaler er så lidt velanskrevne hos personer uden de nævnte sammenfald. At sammenfaldet er uheldigt ud fra et kommunikationsteoretisk synspunkt kan man selvfølgelig godt hævde – en skelnemulighed mellem ordene går jo tabt – men ud fra ordenes sammensætning vil man her som andre steder næsten altid kunne slutte sig til, hvilket ord der er tale om. Bemærk, at udviklingen ikke rammer alle *ræ*-forbindelser. Foran *g* og *ng* sker der ikke noget sammenfald, *række*, og *rakke*, *trænge* og *trange* udtales ikke på samme måde, heller ikke i *l*-sprog.

Nye *a*'er

a-lyde i nye omgivelser er under udvikling i ord som *skrift, frisk, krikke, brink, bredt, fred, briller*, overalt hvor man i traditionel lydskrift har *re*, og hvor de fleste midaldrende og ældre har *ræ*. Vokalen åbnes under påvirkning fra det forudgående *r*, de yngre har derved normalt fået en vokalanuance mellem *æ* og Hansen-*a*, nogle rent fladt *a*. Denne lyd-

udvikling slår ikke ret kraftigt i ørerne, måske fordi den kun giver nye sammenfald i ganske særlige tilfælde. De gamle *ra*-forbindelser udtales nemlig med *Larsen-a* (*travl, kraftig, fransk, sprang, Randi, krak*), og de gamle *ræ*-ord (*præst, skræmme* etc.) har som netop anført forlængst passeret stadiet med *r*+fladt *a* for hos de yngre at udtales med den omtalte *aj*-forbindelse. *Brikker* og *brækker* falder ikke sammen, *Rikke, række* og *rakke* ej heller.

Prøv selv

Forfatteren til denne artikel er kun helt tilfreds, hvis læseren selv prøver at gå den efter i sømmene. Prøv derfor at lave en lille test, gerne i (stor)familiens skød, og sammenlign ældre og yngres udtale af ord med de her behandlede lyde. Det kan være ganske underholdende, men svært er det unægtelig at lave sprogtests, uden at deltagerne bliver meget påpasselige med deres udtale. Det er nok bedst at skjule testordene i sætninger, evt. fremkalde dem på anden vis, fx ved oversættelse fra fremmedsprog (herved kan skriftsprogets påvirkninger måske undgås). Og sørg endelig for at have en båndoptager som vidne. Så kan man bedre imødegå påstande af typen „ja siger da jeg“. Brevkassen hører gerne nærmere om resultaterne – og her kan man i øvrigt offentliggøre alle interessante iagttagelser og overvejelser, der har med moderne talesprog at gøre.

Artiklen bygger på et større værk om dansk rigsmålsudtale, Brink og Lund: Dansk rigsmål. Lydlige udviklinger efter 1840.

Bogen er i øjeblikket under trykning.

Jørn Lund, f. 1946,
adjunkt i dansk sprog
ved Københavns Universitet

Snip, Snap, Snude

Om ordet Snapsting og det gammel-nordiske terminsbegreb

Enhver véd, at den gode danske brændevin ved navnet „Snaps“ sjældent bliver forsaget af godtfolk som en passende stimulans, når der skal handles på egne eller fællesskabets vegne. Man fatter således let den gemytlige klang i den folkelige ordforklaring, der i vor tid er kommet til orde ved overførelsen af det gammeljyske begreb: *Snapsting* til frokostkanten på Christiansborg. Desværre kan der fra et strengere, sproghistorisk synspunkt næppe anføres holdepunkter for påstanden, at den middelalderlige betegnelse på Viborgtingets første årlige session – kaldet „Snapsting“ eller „Snapslandsting“ – skulle være afledt af brændevins-navnet; thi dette er overtaget fra tyskerne så sent som i 1700-årene og forklares som ud-råbsordet SCHNAPPS! med betydningen „hurtig bevægelse“, der jo udmærket karakteriserer den gængse nydelse af akvavit: nemlig indtagelsen af de kære små glas i snap rækkefølge. Tilbage bliver imidlertid det indtil nu uopklarede spørgsmål, hvilken sproglig forklaring på udtrykket Snapsting man da skal henvise til. En række lærde, rebuslignende udlægninger af bogstaverne S-N-A-P-S blev forsøgt i 1800-årene, men har imidlertid ikke rigtig vundet genklang blandt moderne sproghistorikere – de foreslåede tydninger synes for sophisticatede til en institution af gammel folkelig rod. Vi vil derfor i det følgende koncentrere os om at fremlægge en ny tolkning.

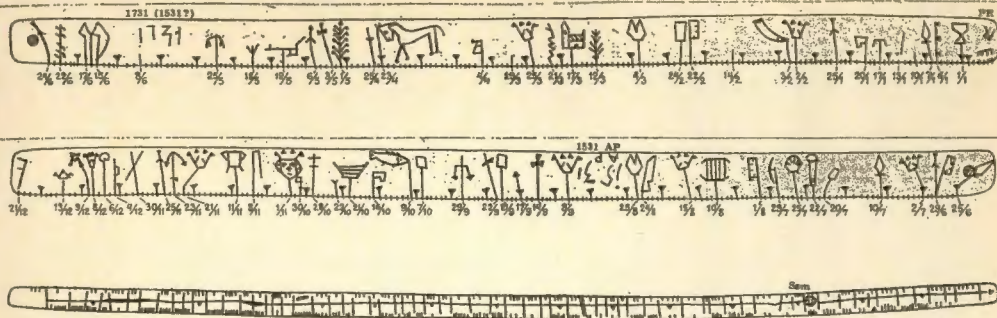
Blicher knytted det jyske landsting til Snabe-Banke ved Almind syd for Viborg med udgangspunkt i navnet »Snapsting«. Der findes imidlertid flere Snabe-lokaliteter på Viborgegnen, og tolkningen savner holdepunkt overfor den gamle navneform: Viborgting (PLACITUM WIBERGENSE). Gentagne arkæologiske rekognosceringer i årene 1967-70 har været resultatløse, medens udgravningerne i Viborg har dokumenteret bebyggelsens betydelige ælde.

Så meget er sikkert, at Snapstinget i Viborg gennem århundreder var knyttet til midvinterperioden umiddelbart efter julehelgens ophør – og først 1552 var jyderne blevet så kuldskære, at man fandt det betimeligt at flytte landstingets retslige funktioner indendørs, „for at Kongens Undersaatter, riig og fattig, ikke skulle af Regn, Snee eller andet Guds Veirlig forkommes“. Men iøvrigt var *Snapsting* ikke alene navnet på den første årlige mødetid ved Viborgting, men på talløse små herreds- og birketing, der blev afholdt på samme tid over hele Jylland og Fyn. Da udtrykket *Snapsting* dukker op i senmiddelalderens skøder og tingbreve, benyttes det som datoangivelse. Det var en mærkedag, der ikke blot markerede retslivets begyndelse i almindelighed, men tillige terminen eller „omslaget“ på hovedtinget i Viborg, hvor der i forbindelse med landsdelens største tingmarked handlede jord og ejendom-

me, penge og ægteskaber.

Den skandinaviske historieforskning har længe hævdet, at det gammelnordiske tingmøde må tillægges en vigtig, konstituerende rolle for udviklingen af handelsliv og folkesamhørighed. Det er derfor ikke urimeligt at gå ud fra, at det fast tilbagevendende midvinterting efter afslutningen af de forskellige julefestligheder meget tidligt blev gjort til et tidsmæssigt fixpunkt for alle handels-, fæste- og retsaftaler – ikke for intet synes ordet „ting“ iøvrigt at være sprogligt beslægtet med gotisk *theihs*, tid, termin. Måske har betegnelsen *Snapsting* derfor ikke, som vistnok først foreslået af Steen Steensen Blicher, sin oprindelse i en lokalitetsbetegnelse (nemlig Snabe Banke 8 km syd for Viborg), men i en tidsangivelse. Man bør i alle tilfælde overveje, om *Snapsting*-navnet ikke skal forklares som en simpel, gammeljysk terminsbetegnelse.

Spørgsmålet er nemlig, om der i ord-

Dansk kalenderstav fra 1531. Stavens to sideflader, der begge læses fra højre mod venstre, repræsenterer hver sit halvår. Dagene er markeret med hak langs kanterne, og hver syvende er fremhævet med en trekant; herved inddeles året i uger. De øvrige tegn

sammensætningen ikke ligger en direkte henvisning til midvintertingets rolle som kalendermæssigt fixpunkt. Ser man på *snaps*-, *snap*-, kan dette ord bedst knyttes til olddansk *snapi* med betydningen: „ende, kile, hjørne“. Til støtte for en sproglig tolkning, hvor forstavelen *snap*-rummer betydningen „ende, afslutning“ kan anføres det latinske tidsbegreb *termin*, der endnu er almindeligt accepteret som betegnelse for et fastlagt tidspunkt indenfor kalenderåret, på hvilket noget skal finde sted, og også benyttes i videre forstand om de officielt fastsatte tidspunkter, da rente, gæld og lignende forfalder til betaling (idag den 11. juni og 11. december). Betegnelsen „termin“ er afledt af latin *terminus* = grænsemærke, endemarkering, og det skulle på denne baggrund være muligt at opfatte den fællesjyske tidsangivelse *Snapsting* som enten en paralleldannelse eller en direkte oversættelse. Vi er ude af stand til at fastslå, hvornår og i hvilken sammenhæng en oversættelse kan have fundet sted – jævnfør dog den efterfølgende diskussion. Man kan imidlertid måske sand-

refererer til kirkens faste fest- og helgendage – den 7. januar og den 25. juni er således tillegnet tingmarkedernes helgen Knud Lavard. Den bevægelige, kirkelige månekalender bestemmes ved hjælp af smalsidens dobbeltsystem af hak. (Efter K. Liebgott, Skalk).

synliggøre vores formodning ved mere generelt at henvise til, at oversættelser i de germanske sprog af romersk-latinske betegnelser er et velkendt træk indenfor alt, hvad der har med tidsregning, handel og økonomi at gøre.

Som en supplerende, funktionel forklaring på optagelsen af ordet *snapi* i det nordiske forråd af tidsbetegnelser er det nærliggende at henvise til den i middelalder velkendte form for tidsmåler: kalenderstaven, hvor man ved hjælp af indsnittede hak, streger eller runer i en lille, tildannet træstok skabte oversigt over tidens gang. I ældste form drejede det sig formentlig blot om en serie hak, der angav et aftalt tidsforløb (dage, månenætter etc.) i forhold til et vedtaget udgangspunkt (*termin*), medens man senere – utvivlsomt som en aflægger af de højtudviklede, kirkelige kalendersystemer – gik over til anvendelsen af „evig-gyldige“, dobbeltsidige kalenderstave (gl. dansk: rimstok), hvor man ved hjælp af forskellige symboler (helgenernes festtegn o.l.) havde markeret et halvt årsforløb på hver af stavens to sider. Men

også ved sidstnævnte form for tidsmåler måtte man naturligvis være enig om en fællestermin, hvor man begyndte at tælle forfra, thi både stokken og året havde jo en ende – eller sagt med en for Nordsøområdet fælles sprogformel af ukendt ælde, der bedre end mange ord kan tjene som illustration af årets forløb fra den ene ende af kalenderstaven til den anden og tilbage igen på modsatte side: „Snip, Snap, Snude – så er historien udel“ Finder man den her foreslåede henvisning til den gradvise indarbejdning af et fastere tidsbegreb i middelalderen acceptabel, skulle benævnelsen af de jyske lands- og bygdetings vintersamling som Snaps-ting altså sigte på, at man ved det verdslige årsskifte efter Helligtrekonger måtte „begynde forfra“ med en fastsættelse af

det kommende års offentlige og private tidsaftaler (f.ex. ledingsudbud, betalingsfrister, retsmøder etc.). Udtrykket „Snaps-ting“ bør da med andre ord fortolkes som: „tingmødet ved årsterminen“ og svarer dermed indholdsmæssigt nøje til det tyske begreb *Umschlag* med den konkrete, oprindelige betydning: „omslag, vendepunkt for den offentlige termintidsregning = tingåret“. Begge betegnelser kan knyttes til datidens anvendelse af kalenderstokken som tidsmåler og afspejler vel enten direkte eller indirekte tingfolket accept af dette praktiske dateringsredskab.

Det vil fra et bredere historisk synspunkt være rimeligt at hævde, at optagelsen af betegnelser som „Snapsting“ og „Umschlag“ er et vidnesbyrd om de

»Fædrene underviser deres ulærde sønner og mødrene deres døtre (i anvendelsen af kalenderstaven)«. Træsnit efter Olaus Magnus: Historie om de Nordiske Folk (1567). Solen og

månen – himmelhvælvet gammelkendte tidsmålere – overvåger det pædagogiske sceneri, hvor de runeprydede kalenderstave er udformet som enorme sværd.

nordeuropæiske folkegrupper gradvis tilpasning til den i det øvrige Europa da forlængst indarbejdede forretningsmæssige sprogbrug og tankegang, indenfor hvilken tidsfaktoren som bekendt spiller en afgørende rolle. Nævnes skal ganske kort, at også flere andre tids- og tingmødetegnelser måske kan placeres indenfor dette udviklingsmønster. Dette gælder således den stærkt debatterede, oldnordiske tidsangivelse *hoku-nótt*, „Høge-nat“ (i nyere tid = vintersolhverv, 21. december), for så vidt *hoku-* synes at være en form af *haka* = noget afsluttet: „hage, afrundet spids“; beslægtet med *hak*, indskæring, mærke.

Hvad angår betegnelsen *disting*, *disa-thing*, der anvendtes som terminsangivelse på vintertingmarkederne indenfor det højsvenske retsområde parallelt med det jyske Snapsting, vil en beslægtet tydning nok blive opfattet som mere diskutabel. Det forekommer dog fra et sproghistorisk synspunkt muligt at knytte forstavelsen *dis-* til gotisk *dis-*, oldhøjtysk *tis-* og latin *dis-* i betydningen: „adskillelse; ophævelse; skelnen; fremhævelse af en forskel“, således at den gammelsvenske betegnelse *distungl* på vinterfuldmånen (tungl = måne) ganske simpelt fremhæver tunglets veldokumenterede rolle som særlig kalenderisk skillelinie (dvs. som beregningsgrundlag for placeringen af de bevægelige svenske tingmarkeder; den såkaldte „distingregel“ anvendtes iøvrigt også ved bestemmelsen af tingmarkederne i Oslo). Vi finder det altså nærliggende at omskrive institutionsbetegnelsen *disting* til en oprindelig betydning: „mødetidspunktet, der skiller; måneårs-terminen“, idet

der endnu engang skal henvises til sammenstillingen af begrebet *thing* med gotisk *theihs* = tid, termin.

Er den foregående redegørelse for den sproglige oprindelse til betegnelserne „Snapsting“, „Umschlag“ og „Disting“ korrekt, vil endnu en iagttagelse kunne uddrages. Man kan da nemlig påpege som en fremherskende sproglig tendens, at tingalmuen op gennem tiden var tilbøjelig til at benævne de vigtigste, institutionaliserede folkeforsamlinger ved den grundlæggende mødetidetermin – en tankegang, der iøvrigt blev fastholdt ind i nyere tid, idet man i flere europæiske lande har bevaret fornemmelsen af, at den styrende folkeforsamling er noget, der finder sted med jævne mellemrum, og benævner institutionen som „rigsdag“, „landdag“ m.v. Det er således let at forstå, at selvom Snapstinget efterhånden blev revet helt løs fra sin oprindelige placering ved årsskiftet, formåede betegnelsen dog at leve videre i den overførte betydning „landsdelsmarked / penge- og handelsinstitution / børs“; jævnfør til eksempel Holbergs Jeronimus i *Jean de France*, actus IV.7: „Vi har rejst sammen i gamle dage, både til Kieler Omslag og Viborger Snapsting“, nemlig til de folkelige handelsaktiviteter, der begge steder havde udviklet sig af middelalderens tids- og aftaleregulerende mødetraditioner, årstingene. På Holbergs tid var den sproglige betydning af udtrykket „Snapsting“ imidlertid forlængst gået i glemmebogen.

Erik Levin Nielsen

Erik Levin Nielsen, f. 1936,
historiker, Viborg Stiftsmuseum